

Šeimoje netektį patyrusių vaikų saviidentifikacijos poreikis kaip socializacijos veiksnys

Tomas Butvilas

Socialinių mokslų (edukologijos) daktaras

Mykolo Romerio universiteto

Edukacinės veiklos katedros lektorius

Ateities g. 20, CR-254, LT-08303 Vilnius

Tel. (8~5) 271 47 10

El. paštas: tbutvilas@mruni.eu

Straipsnyje nagrinėjama šeimoje vienokią ar kitokią netektį patyrusių pradinį klasių mokinių saviidentifikacijos poreikis kaip vidinis veiksnys, sąlygojantis tolesnius šių mokinių socializacijos procesus. Empirinių duomenų pagrindu mėginama palyginti netektį patyrusių ir jos nepatyrusių vaikų požiūrį į savo namus ir tėvus, patirtą netektį šeimoje, taip pat jų požiūrį į savo mokyklą, kaip svarbius šių tiriamųjų saviidentifikacijos poreikio raiškos rodiklius. Kartu mėginama parodyti, kaip saviidentifikacijos poreikio patenkinimas gali paveikti pradinį klasių vaikų, šeimoje patyrusių vieno-kią ar kitokią netektį, socialinių-dorinių vertybių internalizaciją, kaip jų socializacijos pamatą.

Ivadas

Jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų individualūs ypatumai daugeliu atvejų rodo, kad jiems būdingas savarankiškumo siekimas ir kartu tinkamo pavyzdžio ar asmens tarp suaugusiųjų ieškojimas. Vadinasi, plečiantis vaiko socialinei patirčiai, daugėja ir elgesio pasirinkimų bei savęs tapatinimo su *kitu* galimybių. Todėl vienas iš esminių socializacijos veiksnių laikomas asmenybės identifikacija su tam tikromis kultūromis (subkultūromis) – bendromis ir vietinėmis (Merkys, 2002). Būtent šių kultūrų bei subkultūrų *kito* tapatumo palaikymo dėka individas gali išlaikyti savo kaip svarbaus žmogaus tapatumą: tik toje aplinkoje gali būti formuojamas žmogaus

tapatumas, kurioje palaikomas nuolatinis ir geranoriškas ryšys, santykis (Berger ir Luckmann, 1999).

Identifikacija apskritai suprantama kaip „tų asmeninių charakteristikų įsisavinimas, kurios būdingos kitiems žmonėms, tačiau laikomos jau savomis“ (Pervin, Džon, 2001, p. 143). Socialinio identiteto teorijos šalininkai (Harris, 1995; Meltzoff ir Moore, 1994; Premack ir Premack, 1994 ir kt.) teigia, kad jau naujagimio reakcijos į artimųjų veidus ir bandymai vėlesniu laikotarpiu juos atkartoti yra laikytini vaiko identifikacijos proceso dalimi. Kita vertus, L. E. Berk (2006) savęs identifikacijai priskiria tokius parametrus, kaip individo savo tapatybės nustatymą, vertybių išskyrimą ir gyvenimo tikslų pasirinkimą, ku-

rio kryptingumas daug kuo priklauso nuo pirmųjų dviejų parametru įgyvendinimo kokybės.

Simbolinio interakcionizmo atstovai (Draper ir Draper, 1975; Cooley, 1964; Giddens, 2005 ir kt.) išryškina vaikų tarpusavio bendravimo, o ypač sąveikos, bendros veiklos ir sykiu savęs identifikavimo ryšio glaudumą. Identikuodamasis vaikas drauge stengiasi matyti save aplinkinių akimis ir tokiu atveju bendraamžiai ar suaugusieji tampa jam veidrodžiu. Galiausiai išmokstama suvokti save per supratimą, kaip aplinkiniai jaučiasi būdami su juo, ką jie mano apie jį ir kaip jie atsako jam. Per tai ir reiškiasi asmenybės socialinis ir savimonės identitetai (Giddens, 2005). Kitaip tariant, *socialiniam* identitetui priskiriami aplinkinių žmonių vertinimai ir savybės, o *savimonės* identitetui – unikalios savimonės pojūčio formavimas ir savo santykis su aplinkiniu pasauliu.

Sąveikos svarbą su kitais žmonėmis (jų grupėmis) vaiko identifikacijai pabrėžia ir daugelis kitų lietuvių ir užsienio autorių (Pileckaitė-Markovienė, 2004; Pikūnas, 2000; Gecas, 1981; Juodaitytė, 2002, 2003; Vasiliauskas, 2005 ir kt.). Antai, V. Geco (1981) manymu, vaiko socializacijos narystės komponentas – vienas iš aiškiausių identifikacijos paieškos požymių ir pagrindinių socializacijos proceso dalių. Autorius atskleidžia du svarbius identifikacijos aspektus, kurie glaudžiai tarpusavyje susiję: *kieno identifikacija* ir *identifikacija į ką*. Pirmasis aspektas reiškia identiteto nustatymą, o antrasis – emocinį bei psichologinį krūvį, kurį patiria kiekvienas individas, bendraudamas su kitu ar su grupe.

Nemažai tyrėjų pažymi, kad identifikacijos procesas glaudžiai siejasi ir su asmenybės savęs *Aš* vaizdo (autokoncepcijos) formavimusi (Pileckaitė-Markovienė, 2004; Pikūnas, 2000 ir kt.). Jaunesniajame mokykliniame amžiuje, M. Pileckaitės-Markovienės (2004) požiūriu, keičiasi psichologinio vaiko *Aš* supratimas ir išsivaizdavimas. *Aš* tampa labiau individualizuotas – vaikas pradeda matyti save skirtingą nuo kitų žmonių: atsiranda „naminis aš“ tėvams, „orientuotas į pasiekimus aš“ – mokytojams ir „socialinis aš“ – bendraamžiams. Tačiau šioje vietoje gali atsirasti vidinės disharmonijos rizika, kai vaikas nuolat mėgina persiorientuoti pagal jam priskiriamus aplinkinių lūkesčius (ekspektacijas). Ypač tai pasakytina apie vaikus, netekusius vieno iš šeimos narių.

Kita vertus, svarbią identifikacijos dalį sudaro tapatybės pajutimas ir tautinis sąmoningumas. Todėl nepaprastai svarbu, kad vaikas pajustų, kad jis yra tam tikros tautos atstovas. Anot J. Pikūno (1994), blogus socializacijos pagrindus turintis vaikas savaime identifikuosis su nevykusiais ir blogo elgesio asmenimis, su egoistiškais ir besaikiais išgyvenimais. Tuo tarpu vaikas, „kuris yra tėvų veikiamas, mylimas ir gerai auklėjamas, ieškos sau gerų ir tinkamų pavyzdžių“ (Pikūnas, 1994, p. 18). Taigi jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaiko pagrindiniai herojai yra jo tėvas arba motina. Tačiau netekdamas vieno iš jų vaikas praranda ir identifikacijos „su kuo“ objektą.

Todėl ir šio tyrimo *objektas* – šeimoje netektį patyrusių vaikų (7–11 metų) saviiidentifikacijos poreikis kaip reikšmingas jų tolesnės socializacijos procesų veiksnys.

Tyrimo *tikslas* – atskleisti tokio amžiaus vaikų požiūrį į savo namus ir tėvus, patirtą netektį šeimoje, taip pat ir jų požiūrį į savo mokyklą kaip svarbius šių tiriamųjų saviidentifikacijos poreikio saviraiškos rodiklius.

Tyrimo *metodus* sudarė:

- ✓ *Nebaigtų sakinių metodas*, skirtas nustatyti vaikų požiūriui į savo namus, tėvus ir į mokyklą. Tiriamųjų prašyta užbaigti sakinius apie mokyklą (ėjimą į mokyklą, buvimą joje); apie namus (buvimą namuose, grįžimą į juos, buvimą su tėvais ar globėjais).
- ✓ *Situacijos analizė*, leidusi išsiaiškinti tirtų vaikų požiūrį į šeimoje patirtą netektį.
- ✓ *Statistinė duomenų analizė* buvo atlikta taikant dažnių pasiskirstymą, neparametrinį Chi kvadrato testą bei Spearman koreliaciją (su MS SPSS programos 14.0 versija).

Tyrimas atliktas 2005–2006 metais. Jo metu buvo apklausti Šiaulių miesto mokyklų I–IV klasių 263 mokiniai, iš kurių 94 mergaitės ir 103 berniukai nurodė išgyvenantys įvairias artimųjų netektis šeimoje (tėvų nedarbą arba jų išvykimą dirbti svetur, skyrybas, senelių mirtis bei tėvo ar motinos mirtį).

1. Vaikų požiūris į savo namus ir tėvus

Siekiant ištirti tiek netektį šeimoje patyrusių, tiek jos ir nepatyrusių vaikų požiūrį į savo namus, buvo laikomasi nuostatos, kad šių tiriamųjų požiūris į namus, labiau atskleisdamas jų vertinimus savo namų atžvilgiu, sykiu leis išsamiau pažvelgti į vaiko šeimos, kaip pagrindinės jo socializacijos veiksnio, padėtį saviidentifikacijos poreikio patenkinimo kontekste.

Taikant nebaigtų sakinių metodą, buvo mėginta nustatyti netektį patyrusių ir jos nepatyrusių vaikų požiūrį į savo namus. *Vertinimo kriterijumi* laikyta požiūrio į namus palankumas: *palankus* požiūris – jei vaikas nurodo, kad jam patinka būti namuose, kad juose jis išgyvena teigiamus jausmus ir nori iš mokyklos grįžti į namus; *nepalankus* požiūris – tiriamajam nepatinka būti namuose, juose išgyvena nepastovius jausmus (kartais jam smagu, o kartais liūdna ir nuobodu ten būti); *neutralus* požiūris – vaikas tiksliai neapibūdina savo požiūrio į namus (neįvardija to, ką jis jaučia savo namų atžvilgiu).

Tirtų vaikų požiūris į namus buvo lyginamas pagal dažniausiai patirtas netektis šeimoje (1 lentelė).

1 lentelė. I–IV klasių mokinių požiūris į savo namus pagal patirtą netektį šeimoje (proc.)

Šeimoje patirta netektis	Požiūrio palankumas	Nepalankus	Neutralus	Palankus	χ^2 ir p reikšmės
Tėvų nedarbas arba jų išvykimas dirbti svetur N = 72		33,4	4,2	62,4	48,13 p < 0,000
Tėvų skyrybos N = 61		52,4	13,1	34,5	41,17 p < 0,000
Senelių mirtys N = 31		51,6	12,9	35,5	6,41 p < 0,04
Tėvo ar motinos mirtis N = 17		61,6	9,1	27,3	14,17 p < 0,007
<i>Nepatirta netektis</i> N = 82		42,5	13,6	43,9	45,05 p < 0,000

Atlikta duomenų analizė leidžia šiuo atveju išskirti statistiškai reikšmingus skirtumus, egzistuojančius tarp netektį šeimoje patyrusių ir jos nepatyrusių vaikų. Vadinas, tiriamųjų požiūris į namus pagal šeimoje patirtas netektis akivaizdžiai skiriasi: palankus požiūris į namus labiau būdingas šeimoje netekties nepatyrusiems vaikams, taip pat ir tiems vaikams, kurių tėvai išvykę dirbti svetur arba yra bedarbiai. Tuo tarpu daugiau nei pusė tėvų skyrybas, senelių mirtį bei tėvo ar motinos mirtį patyrusių vaikų žiūri į savo namus ne taip palankiai. Vadinas, šios šeimoje patirtos netektys labiau neigiamai paveikia tiriamųjų požiūrį į namus: jie nenori čia būti, dažnai liūdi ir nuobodžiauja. Be to, tyrimo metu paaiškėjo, kad daugiau negu trečdalis (42,5 proc.) *netekties nepatyrusių* vaikų taip pat neigiamai žiūri į namus. Tai leidžia galvoti, kad šių vaikų šeimose stokojama darnos (kyla konfliktų, barnių, girtuokliaujama ir kt.). Kitaip tariant, esama tam tikrų latentinių priežasčių.

Kaip jau minėta, palankesnis požiūris į savo namus būdingas tiriams I–IV klasių mokiniams (62,4 proc.), kurių tėvai bedarbiai arba išvykę dirbti svetur ir tik paskui yra netekties nepatyrę vaikai (43,9 proc.). Tai rodo, kad tėvų nedarbas arba jų išvykimas dirbti svetur ne taip neigiamai veikia tokių vaikų požiūrį į namus nei kitos šeimoje vaikų patiriamos netektys. Tačiau drauge negalima ir teigti, kad tai nesunkina tokių vaikų socializacijos, nes dėl bedarbių tėvų išvykimo į kitą šalį šie vaikai netenka identifikacijos su *kuo* objekto. Be to, kaip teigia L. Goldman (2000), tėvų nedarbas turi neigiamos įtakos vaikų tarpusavio santykiams su bendraamžiais, nes keičiasi šeimos socialinis statusas. Vadinas, prastėja

bendravimas ne tik šeimoje, bet ir klasėje, kaip vienas iš reikšmingiausių socializacijos veiksnių vaikystėje.

Pažymėtina, kad patyrusių vienokią ar kitokią netektį vaikų požiūris į namus ir jų elgesys taip pat kai kuriais atvejais reikšmingai *koreliuoja*: patyrusių tėvų skyrybas vaikų požiūris į namus siejasi su jų pasitikėjimu savimi, išreikštu elgesio lygmeniu ($r = 0,21$). Tai patvirtina anksčiau aptartus rezultatus, kad patirta šeimoje netektis sunkina tokių vaikų elgesio, pasitikėjimo savimi raišką. Kita vertus, nustatytas *statistiškai reikšmingas skirtumas* tarp netektį šeimoje patyrusių ir jos nepatyrusių tiriamųjų požiūrio į savo namus ir liūdesio emocijos rodo, kad kiek nepalankesnis netektį patyrusių vaikų požiūris į namus dažniau sukelia ir liūdesio išgyvenimus ($\chi^2 = 21,39$ $p < 0,01$).

Rezultatai apie to paties amžiaus vaikų *požiūrį į tėvus* (globėjus ar vieną iš tėvų) taip pat skiriasi. Pasirinkus *vertinimo kriterijumi* vaikų požiūrio į tėvus palankumą, norėta išsiaiškinti, ar tiriams vaikams smagu būti su savo tėvais (globėjais, vienu iš tėvų), ar tik kartais taip būna (2 lentelė).

Matyti, kad egzistuoja statistiškai reikšmingi skirtumai tarp netektį šeimoje patyrusių ir jos nepatyrusių tiriamųjų požiūrio į tėvus: labiausiai nepalankiu požiūriu į savo tėvus pasižymi tėvo ar motinos mirtį patyrę vaikai, taip pat ir tėvų skyrybas bei senelių mirtį. Tuo tarpu vaikai, patyrę tėvų nedarbą arba tai, kad jie išvyksta dirbti svetur, savo tėvus vertina kiek palankiau. Be to, pravartu turėti galvoje ir tai, kad nemažai (63,6 proc.) ir netekties šeimoje nepatyrusių šio amžiaus vaikų su savo tėvais tik kartais jaučiasi smagiai.

2 lentelė. I–IV klasės mokinių požiūris į tėvus pagal patirtas netektis šeimoje (proc.)

Požiūrio palankumas	Palankus	Nepalankus	χ^2 ir p reikšmės
Šeimoje patirta netektis			
Tėvų nedarbas arba jų išvykimas dirbti svetur N = 72	48,6	51,4	33,11 p < 0,000
Tėvų skyrybos N = 61	24,6	75,4	22,30 p < 0,000
Senelių mirtys N = 31	29,1	70,9	11,88 p < 0,008
Tėvo ar motinos mirtis N = 17	15,6	84,4	12,30 p < 0,006
Nepatirta netektis N = 82	36,4	63,6	27,48 p < 0,000

Reikia pastebėti, kad rezultatai panašūs į ankstesnius duomenis, gautus lyginant netektį patyrusių ir jos nepatyrusių vaikų požiūrį į namus. Kaip ir anksčiau, taip ir šiuo atveju nustatytas palankus (48,6 proc.) vaikų požiūris į tėvus (globėjus, vieną iš tėvų), neturinčius darbo arba išvykusius dirbti svetur, kuris net geresnis negu netekties šeimoje nepatyrusių vaikų (36,4 proc.) tėvų vertinimo palankumas. Vadinasi, tėvų nedarbas arba jų išvykimas dirbti svetur ne taip stipriai neigiamai veikia tokių vaikų požiūrį į tėvus. Tai gali būti siejama su išvykusių svetur tėvų pagerėjusia šeimos materialine gerove, taip pat, anot šių vaikų mokytojų, vaikų patiriama didesne laisve ir mažesne kontrole namuose.

Gauti rezultatai parodė, kad beveik du trečdaliai tėvų skyrybas, senelių mirtį ir daugelis (84,4 proc.) tėvo ar motinos mirtį išgyvenę I–IV klasių mokiniai nepalankiai žiūri į tėvus (globėjus, vieną iš tėvų). Jie teigia, kad jiems nesmagu būti su jais. Šitaip atsiskleidžia šių netekčių šeimoje gana didelė neigiama įtaka vaikų požiūriui į savo tėvus.

Siekiant išsiaiškinti, kokią daro įtaką vaikų požiūris į tėvus *išgyvenamoms emocijoms*, atlikta *koreliacinė analizė*, kuri patvirtino, kad nepalankiau žiūrintys į savo

tėvus šeimoje patyrę netektį vaikai dažniau liūdi ($r = 0,16$). Kita vertus, šeimoje patirta netektis gali turėti neigiamą poveikį ir vaiko savijautai namuose (Goldman, 2000; Currer, 2001). Todėl šio tyrimo metu taip pat siekta atskleisti netektį patyrusių ir jos nepatyrusių jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų *savijautos namuose ypatumus*. Todėl pedagogų buvo prašyta įvertinti šių vaikų savijautą namuose. *Vertinimo kriterijumi* laikyta tiriamųjų savijautos namuose pobūdis: labai gera (vaiku visapusiškai rūpinamasi: vaiko ne tik materialiniu aprūpinimu, bet ir jo psichosocialinių bei dvasinių poreikių tenkinimu), gera (domimasi vaiko pasiekimais mokykloje, suteikiama reikalinga parama), patenkinama (tik iš dalies domimasi vaiko pasiekimais mokykloje, mažai rūpinamasi jo svarbiausių poreikių patenkinimu) ir bloga savijauta (vaiku nesidomima, jis psichosocialiai apleistas). (3 lentelė).

Užfiksuoti statistiškai reikšmingi skirtumai liudija, kad tiriamųjų savijauta namuose pagal patirtas netektis aiškiai išsiskiria. Duomenys rodo, kad absoliuti dauguma tirtų šeimoje nepatyrusių netekties vaikų savo namuose jaučiasi labai gerai. Tačiau netektis, ypač tėvų nedarbą arba jų išvykimą dirbti svetur (61,1 proc.), tėvų skyry-

3 lentelė. I–IV klasių mokinių savijauta namuose pagal patirtas netektis (proc.)

Savijauta Šeimoje patirta netektis	Labai gera	Gera	Patenkinama	Bloga	χ^2 ir p reikšmės
Tėvų nedarbas arba jų išvykimas dirbti svetur N = 72	15,3	9,7	61,1	13,9	50,55 p < 0,000
Tėvų skyrybos N = 61	6,6	21,3	55,7	16,4	42,84 p < 0,000
Senelių mirtys N = 31	29,0	32,3	35,3	3,2	10,47 p < 0,01
Tėvo ar motinos mirtis N = 17	4,5	40,9	40,9	13,6	10,21 p < 0,01
Nepatirta netektis N = 82	89,4	10,6	–	–	117,55 p < 0,000

bas (55,7 proc.) bei tėvo ar motinos mirtį (40,9 proc.), patyrusių vaikų savijauta yra patenkinama. Taip pat nemaža dalis (16,4 proc.) tėvų skyrybas patyrusių vaikų namuose jaučiasi blogai.

Be to, nustatytas *statistiškai reikšmingas* netektį patyrusių bei jos nepatyrusių vaikų savijautos namuose ir baimės *skirtumas* leidžia teigti, kad kiek prasčiau savo namuose besijaučiantys vienokią ar kitokią *netektį patyrę vaikai dažniau ir bijo* ($\chi^2 = 12,60$, $p < 0,05$). Antra vertus, šių tiriamųjų savijautos namuose įtaka jų *elgesiui* kai kuriais atvejais taip pat statistiškai reikšmingai *skiriasi*: ne taip gerai savo namuose besijaučiantys netektį šeimoje patyrę jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikai *rečiau* nei jų vienmečiai, nepatyrę netekties, linkę dalytis su kitais ($\chi^2 = 24,23$, $p < 0,004$), dažniau linkę veidmainiauti ($\chi^2 = 37,01$, $p < 0,000$), meluoti ($\chi^2 = 30,99$, $p < 0,000$), vengti sunkesnių užduočių ($\chi^2 = 18,40$, $p < 0,03$), vengti išklausti kitus žmones ($\chi^2 = 17,33$, $p < 0,04$), linkę trukdyti per pamokas ($\chi^2 = 23,52$, $p < 0,005$), nesėkmės atveju pasiduoti neigiamoms emocijoms ($\chi^2 = 19,53$, $p < 0,02$) bei naudoti prievartą ($\chi^2 = 18,93$,

$p < 0,02$). Taigi vienokią ar kitokią netektį patyrę vaikai dažniau nei jų bendraamžiai gali būti linkę perimti ir visuomenei nepriimtinas elgesio normas bei tapatintis su asocialiomis bendraamžių grupėmis, nes namuose dėl įvairių priežasčių jie jaučiasi blogai (Merkys, 2002 ir kt.). Vadinas, šeimoje patirta netektis turi neigiamos įtakos šių vaikų savijautai namuose. Tai savo ruožtu apsunkina jų saviidentifikacijos poreikio patenkinimą ir socialinių-dorovinių vertybių internalizacijos procesus.

2. Vaikų požiūris į netektį šeimoje

Daugelis tyrėjų (Mishara, 2002; Lovre, 2003; Perry, 2001) tikina, kad tie vaikai, kurie yra patyrę artimųjų netektį šeimoje, geba kur kas labiau nei jų bendraamžiai ar net vyresni vaikai suprasti ir atjausti kitus, patyrusius panašią netektį kaip ir jie. E. Kübler-Ross (1997) nurodo, kad neretai savo šeimoje patyrę artimųjų netektį vaikai kur kas tinkamiau padeda panašaus likimo draugams nei kad suaugusieji, nes ikimokyklinio ir jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikai linkę atvirai pasidalyti savo išgyvenimais su panašią patirtį turinčiais bendraamžiais.

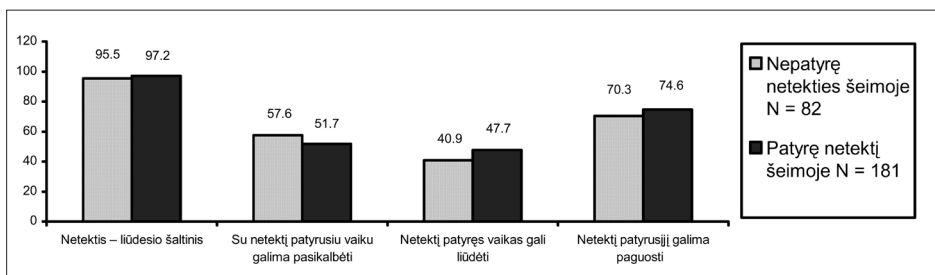
Todėl tyrimo metu taip pat buvo bandyta išsiaiškinti, koks yra I–IV klasių vaikų požiūris į šeimoje patirtą netektį ir palyginti šį požiūrį su netekties nepatyrusiais mokiniais. Šiuo tikslu tiriamiesiems buvo pateikta situacija, kurioje rašoma apie tėvo mirtį patyrusį panašaus amžiaus berniuką ir apie galimus skirtingus jo bendraamžių elgesio variantus su juo. Tiriamųjų buvo klausama, ar jie šio berniuko netektį laiko liūdesio šaltiniu ir kaip jo bendraklasiai turėtų elgtis su juo, kaip jie patys norėtų pasielgti su šiuo berniuku ir koks galėjo būti pastarojo elgesys.

Taigi pagal šią situaciją siekta atskleisti tiriamųjų požiūrį į netektį patyrusio vaiko ir jo bendraklasių elgesį su juo (1 pav.). *Vertinimo kriterijus* – požiūrio adekvatumas: *adekvatus* požiūris, kai netekties aptariamoje situacijoje buvo laikoma tikruoju liūdesio šaltiniu (buvo pripažįstama, kad toks vaikas gali liūdėti, kad jo bendraklasiai galėtų su juo pasikalbėti, jei jis to norėtų, taip pat jį ir paguosti); *neadekvatus* – tiriamieji nelaiko patirtos netekties liūdesio šaltiniu (teigia, kad į netektį patyrusį berniuką nekreiptų jokio dėmesio: toliau žaistų, paliktų jį vieną arba visai nieko nedarytų; nenorėtų būti su tokiu vaiku, bet lauktų, kol jis nustos liūdėti ir pralinksms bei panorės

įsitraukti į bendrą veiklą ar net pasijuoktų, pasišaipytų iš jo).

Atliktos analizės duomenys liudija, kad beveik visi tiriant dalyvavę jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikai teisingai suprato pateiktą situaciją ir netekties patyrimą laikė liūdesio šaltiniu. Tai rodo, kad tiek netektį patyrę vaikai, tiek jos ir nepatyrę teisingai suvokė situacijos herojaus patirto liūdesio priežastį. Tačiau tiriamųjų nuomonės labiau išsiskyrė, kai buvo aptariami galimo elgesio su netektį patyrusiuoju būdai: daugiau negu pusė (51,7 proc.) netektį patyrusių vaikų siūlytų pokalbį su tokio paties likimo situacijos herojumi, bet kone trečdalis tiriamųjų siūlytų tokį vaiką palikti vieną ir palaukti, kol jis pats ištrauks į bendrą klasės veiklą. Panašiai manė ir jokios netekties nepatyrę tiriamieji, nors daugiau nei pusė jų (57,6 proc.) taip pat siūlytų pasikalbėti su tokiu berniuku (tai 6 proc. daugiau nei tarp netektį patyrusių vaikų).

Galima teigti, kad daugiau nei pusė tiek netektį šeimoje patyrusių, tiek jos ir nepatyrusių vaikų pakankamai adekvačiai žiūri į galimą elgesį su netektį patyrusiu vienmečiu, pasirinkdami pokalbį kaip priimtino elgesio būdą. Būtent, kaip pastebi E. Kübler-Ross (1997), gedintiems vai-

1 pav. I–IV klasių mokinių adekvatus požiūris į netektį (proc.)

kams labiausiai ir reikia atviro bei nuoširdaus pokalbio su jais suprantančiu žmogumi, ypač turinčiu panašią patirtį. Neretai, anot tyrėjos, tam tinka bendraamžiai, patyrę tokią pat netektį šeimoje.

Analizuojant kitus šio tyrimo kintamuosius, buvo nustatyta, kad netektį šeimoje patyrę vaikai adekvačiau vertina situacijos herojaus liūdesį (beveik 7 proc. daugiau buvo tokių vaikų nei tarp netekties nepatyrusių). Tai rodo, kad daugiau netektį šeimoje patyrusių vaikų nei jos nepatyrusių liūdesį laiko natūralia patirtos netekties išgyvenimo forma. Toks jų požiūris glaudžiai siejasi ir su jų pačių išgyvenamu liūdesiu ($r = 0,16$ $p < 0,03$). Vadinas, tai gali turėti tam tikros įtakos šių vaikų dažniau išgyvenamoms neigiamoms emocijoms.

Taip pat pažymėtina, kad beveik du trečdaliai netektį patyrusių vaikų siektų paguosti analizuotos situacijos herojų. Taip manė ir jokios netekties nepatyrę tiriamieji (nors jų buvo 4 proc. mažiau). Tai rodo, kad šio amžiaus vaikai pakankamai adekvačiai vertina galimą elgesį su netektį patyrusiu bendraklasiu, o tai galėtų būti stipri pedagoginė paskata mokytojams, dirbantiems su netektį patyrusiais vaikais. Kaip pabrėžia kanadiečių psichologas B. Mishara (2002), apie netektį kalbėti ir gedinčiuosius paguosti labiau vengia patys suaugusieji nei vaikai.

Lyginant tiriamųjų požiūrį į netektį šeimoje ir jų emocinius išgyvenimus, buvo gautas statistiškai patikimas pasitikėjimo savimi ir požiūrio į netektį *koreliacinis ryšys* ($r = 0,17$ $p < 0,04$). Tai rodo, kad netektį šeimoje patyrę vaikai, kurie adekvačiau vertina gedinčio bendraklasio liūdesį, labiau pasitikė savimi.

3. Vaikų požiūris į mokyklą

Tyrimo metu taip pat buvo mėginta iširti jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų požiūrį į mokyklą, nes nuo to tam tikra prasme priklauso pedagoginės pagalbos kryptis ir pobūdis. Šį klausimą nagrinėjantys autoriai (Laužikas, 1993; Barkauskaitė, 1979, 2001; Litvinienė, 2002; Arnold, 1985; Berns, 1989) pabrėžia, kad vaiko požiūris į mokyklą daugeliu atvejų priklauso nuo pedagogo santykių su vaiku.

Taikant nebaigtų sakinių metodą, buvo mėginta nustatyti tiriamųjų požiūrį į savo mokyklą. Kaip ir vertinant tiriamųjų požiūrį į namus, *vertinimo kriterijumi* laikyta požiūrio į mokyklą palankumas. *Palankus* požiūris, kai vaikas nurodo, kad jam patinka būti mokykloje, kad joje jis išgyvena teigiamus jausmus, būna stropus per pamokas bei nori eiti į mokyklą. *Nepalankus* požiūris, kai tiriamajam nesmagu galvoti apie mokyklą, nes joje jis išgyvena nepastovius jausmus (kartais jam smagu, o kartais liūdna ir nuobodu ten būti). *Neutralus* požiūris, kai vaikas tiksliai negali apibūdinti savo požiūrio į mokyklą arba teigia, kad nežino, ką apie ją pasakyti.

Taigi buvo palyginta tirtų vaikų požiūrio į mokyklą palankumas pagal dažniausiai patirtas netektis šeimoje (4 lentelė).

Statistinė duomenų analizė leidžia tvirtinti, kad tiriamųjų požiūris į mokyklą pagal patirtas netektis beveik absoliučiai skiriasi: *nepalankiausiai* mokyklą vertina tėvų skyrybas, senelių mirtį patyrę vaikai ir taip pat tokios patirties neturintieji. *Neutraliu* požiūriu į mokyklą išsiskiria vieno iš tėvų mirtį patyrę vaikai ir iš dalies tėvų skyrybas. Kiek *palankiau* į mokyklą žiūri

4 lentelė. I–IV klasių mokinių požiūris į mokyklą pagal patirtas netektis šeimoje (proc.)

Šeimoje patirta netektis	Požiūrio palankumas	Nepalankus	Neutralus	Palankus	χ^2 ir p reikšmės
Tėvų nedarbas arba jų išvykimas dirbti svetur N = 72		45,9	6,9	47,2	60,66 p < 0,000
Tėvų skyrybos N = 61		49,2	16,4	34,4	44,47 p < 0,000
Senelių mirtys N = 31		54,9	12,9	32,2	25,64 p < 0,000
Tėvo ar motinos mirtis N = 17		38,9	22,2	38,9	13,78 p < 0,01
<i>Nepatirta netektis N = 82</i>		47,0	10,4	42,6	60,73 p < 0,000

tėvų nedarbą arba jų išvykimą dirbti svetur patyrę vaikai, o iš dalies ir to šeimoje nepatyrę.

Skirstinių analizė taip pat parodė ryškesnius nepalankaus požiūrio į mokyklą skirtumus tarp tėvų skyrybas (49,2 proc.) ir senelių mirtį (54,9 proc.) patyrusių I–IV klasių mokinių. Tai atskleidžia šių tiriamųjų labiau nepalankų nei palankų požiūrį į mokyklą: jiems mokykloje nėra smagu. Kita vertus, kone pusė (47,0 proc.) netekties šeimoje nepatyrusių vaikų taip pat pareiškė nepalankų požiūrį į mokyklą. Vadinasi, daugiau nei trečdalis netekties nepatyrusių mokyklą vertina irgi nepalankiai.

Savo požiūrio į mokyklą nenurodė (arba buvo sunku jį įvardyti) beveik ketvirtadalis tėvo ar motinos mirtį patyrusių tiriamųjų. Be to, nemaža dalis (16,4 proc.) ir tėvų skyrybas patyrusių vaikų negalėjo to padaryti. Galima teigti, kad šias netektis patyrusiems vaikams dar sunku vienu ar kitu atveju įvardyti savo tikruosius jausmus apie mokyklą. Kaip pabrėžia psichologė L. Goldman (2000), po artimo žmogaus netekties šio amžiaus vaikams būna neretai sunku suvokti realių reiškinų visumą, o ypač ją vertinti.

Palankiausias požiūris į mokyklą buvo tų tiriamųjų, kurių tėvai bedarbiai arba išvykę dirbti svetur (47,2 proc.), net keliais procentais pralenkiantys netekties nepatyrusių požiūrį į mokyklą (42,6 proc.). Vadinasi, apie tėvų nedarbą arba jų išvykimą dirbti svetur galima galvoti kaip apie netektį, silpniau veikiančią vaikų psichosocialinę būseną. Anksčiau tyrimo duomenys taip pat parodė, kad tėvų nedarbas arba jų išvykimas dirbti svetur yra ne taip neigiamai paveikianti atskirus vaiko saviidentifikacijos aspektus. Šios idėjos patvirtinimas reikalauja platesnių papildomų tyrimų.

Tyrimo metu buvo nustatytas tiriamųjų požiūrio į savo mokyklą ir elgesio ryšys. Paaiškėjo, kad tėvų skyrybas patyrusių vaikų požiūris į mokyklą statistiškai reikšmingai koreliuoja su atvirumo vertybės praktiniu įkūnijimu ($r = 0,21$). Tai rodo, kad nepalankiai į mokyklą žiūrintys ir tėvų skyrybas patyrę vaikai yra ne taip labai linkę būti atviri (nelinkę dalytis su kitais, sakyti tiesą ar pripažinti savo klaidas). Patyrusių vieno iš tėvų mirtį vaikų požiūris į mokyklą statistiškai teigiamai koreliuoja ir su jų pasitikėjimo savimi praktine išraiška (kai nepasisekus dar kartą bandoma atlikti užduotį). Vadinasi, ne taip palankiai žiū-

rintys į mokyklą šie vaikai mažiau linkę ir pasitikėti savimi ($r = 0,40$). Taip pat stiprus koreliacinis ryšys nustatytas tarp šią netektį patyrusių vaikų požiūrio į mokyklą ir savitvartos (nesėkmės atveju). Taigi vaikams, ne taip palankiai žiūrintiems į mokyklą, kai kuriais atvejais sunkiau susitvardyti ($r = 0,62$).

Šeimoje patirta netektis neretai daro neigiamą poveikį ne tik vaikų požiūriui į mokyklą, bet gali tai paskatinti vengti lankyti pamokas. Pastebima, kad netektį šeimoje patyrę vaikai prasčiau mokosi, nes yra linkę praleisti pamokas ar neiti į mokyklą (Curren, 2001; Goldman, 2000 ir kt.). Todėl šio tyrimo metu taip pat siekta atskleisti tiriamųjų polinkį praleisti pamokas. Pedagogų buvo prašyta įvertinti šių vaikų pamokų praleidimo dažnumą (5 lentelė).

Statistinė analizė leidžia teigti, kad egzistuoja netektį šeimoje patyrusių ir jos nepatyrusių vaikų polinkio praleisti pamokas ryškūs skirtumai: *beveik niekada* nepraleidžia pamokų senelių mirtį patyrę ir taip pat jokios netekties šeimoje nepatyrusieji. Tuo tarpu *retkarčiais* praleisti pamokas labiau linkę tėvų skyrybas, vieno iš tėvų mirtį bei tėvų nedarbą arba jų išvykimą dirbti svetur patyrę tiriamieji. Pokalbio su mokytojais

metu taip pat paaiškėjo, kad išsiskyrusių tėvų vaikai praleidžia kai kurias pamokas (ar net bėga iš jų). Šiuos skirtumus iliustruoja ir tyrimo duomenų dažnių pasiskirstymas. Vadinasi, ir tėvų nedarbą arba jų išvykimą dirbti svetur patyrę jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikai gali pasižymėti neigiamu požiūriu į pamokų lankomumą, savo ruožtu galintį turėti neigiamos įtakos ir mokymosi pažangumui.

Taigi gauti empiriniai duomenys leidžia daryti šias *išvadas*:

1. Identifikacija gali būti nagrinėjama keeliais aspektais: kaip savęs tapatinimo su tam tikrais žmonėmis, jų grupėmis ir savęs priskyrimo kokiam nors konkrečiam socialinei grupei, patiriant emocinį palankumą, procesas. Tai sudėtingas psichinis fenomenas, kurio metu įsivaikinamos asmeninės charakteristikos, būdingos kitiems žmonėms, tačiau laikomos jau savomis. Vaiko savęs identifikacija parodo jo gebėjimą vertinti save santykyje su aplinkiniu pasauliu: susidaręs tinkamą savęs suvokimą, vaikas geba konstruktyviau save susieti su kitais bendraamžiais bei suaugusiais, jaučiasi gerai ir veikia pasitikėdamas savimi. Kitaip tariant, plečiantis vaiko

5 lentelė. I–IV klasių mokinių pasiskirstymas pagal pamokų praleidimo dažnumą (proc.)

Pamokų praleidimo dažnumas	Šeimoje patirta netektis				
	Beveik niekada	Retkarčiais	Dažnai	Labai dažnai	χ^2 ir p reikšmės
Tėvų nedarbas arba jų išvykimas dirbti svetur N = 72	54,2	38,9	2,8	4,2	58,77 p < 0,000
Tėvų skyrybos N = 61	52,5	41,0	3,3	3,3	49,78 p < 0,000
Senelių mirtys N = 31	80,6	16,1	–	3,2	37,47 p < 0,000
Tėvo ar motinos mirtis N = 17	54,5	40,9	–	4,5	9,7 p < 0,008
Nepatirta netektis N = 82	78,8	15,2	4,5	1,5	156,41 p < 0,000

socialinei patirčiai, daugėja ir jo elgesio pasirinkimų bei savęs tapatinimo su *kitu* galimybių. Todėl ir vienas iš esminių socializacijos veiksnių neatsitiktinai laikomas asmenybės *identifikacija* su tam tikromis tiek vietinėmis, tiek ir bendrosiomis kultūromis.

2. Palankiu požiūriu į *namus* labiausiai išsiskiria šeimoje netekties nepatyrę vaikai ir tie, kurių tėvai išvykę dirbti svetur arba yra bedarbiai. Tuo tarpu nepalankiai savo namus vertina tėvų skyrybas, senelių mirtį bei tėvo ar motinos mirtį patyrę vaikai. Kita vertus, nepalankiausiu požiūriu į *savo tėvus* išsiskiria tėvo ar motinos mirtį, tėvų skyrybas ir senelių mirtį patyrę vaikai. Nors ir netekties šeimoje nepatyrę tiriamieji linkę nepalankiai vertinti tėvus. *Namuose geriausiai* jaučiasi netekties nepatyrę tiriamieji, *patenkinamai* – tėvų skyrybas, tėvų nedarbą arba išvykimą dirbti svetur, senelių mirtį bei tėvo ar motinos mirtį patyrę, o *blogai* jaučiasi taip pat dalis tėvų skyrybas patyrusių vaikų.

3. Tiek netektį patyrę, tiek jos ir nepatyrę vaikai pakankamai adekvačiai žiūri į galimą elgesį su netektį patyrusiu vienmečiu, suvokdami jo neigiamų išgyvenimų priežastį ir siūlydami pokalbį kaip tinkamą elgesio būdą. Vis dėlto labiau netektį šeimoje patyrusiems vaikams būdingas adekvatesnis požiūris į netektį šeimoje.

4. 7–11 metų vaikai, šeimoje nepatyrę netekties, šiek tiek palankiau žiūri į mokyklą nei ją patyrusieji, išskyrus vaikų, išgyvenančių tėvų nedarbą arba jų išvykimą dirbti svetur, palankesni požiūrį, net šiek tiek pralenkiantį šios netekties nepatyrusius vienmečius. Kita vertus, nepalankus požiūris į mokyklą turi neigiamos įtakos ir netektį šeimoje patyrusių vaikų atvirumo, pasitikėjimo savimi bei savitvartos vertybių praktiniam įkūnijimui. Vadinas, šeimoje netektį patyrę vaikai rečiau gerai jaučiasi mokykloje, kaip jų socializacijos palankumą sąlygojančioje ugdymo institucijoje, o tai atsiliepia ir jų polinkiams, vaikai yra ne tokie tiesūs, nepasitikintys savimi bei sunkiau susitvardo.

LITERATŪRA

Arnold L. E. (1985). *Parents, Children, and Change*. Toronto: Lexington Books.

Barkauskaitė M. (1979). *Mokinių tarpusavio santykiai*. Kaunas: Šviesa.

Barkauskaitė M. (2001). *Paaugliai: sociopedagoginė dinamika*. Monografija. Vilnius.

Berger P. L., Luckmann T. (1999). *Socialinis tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai.

Berk L. E. (2006). *Child Development*. 7th Ed. Boston: Pearson Education, Inc.

Berns R. M. (1989). *Child, Family, Community*. USA: The Dryden Press. Saunders College Publishing.

Cooley C. H. (1964). *Human Nature and the Social Order*. New York: Schocken Books.

Currer C. (2001). *Responding to Grief: Dying,*

Bereavement and Social Care. New York, N.Y.: Palgrave.

Draper M. W., Draper H. E. (1975). *Caring for Children*. USA: Meredith Corp.

Gecas V. (1981). *Contexts of Socialization*. *Social Psychology: Sociological Perspectives*. New York: Basic Books.

Giddens A. (2005). *Sociologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.

Goldman L. (2000). *Helping the Grieving Child in School*. Phi Delta Kappa Fastbacks. Vol. 460.

Harris J. R. (1995). *Where is the child's environment? A group socialization theory of development*. *Psychological Review*. Vol. 102.

Juodaitytė A. (2002). *Socializacija ir ugdymas vaikystėje*. Vilnius: Petro Ofsetas.

Juodaitytė A. (2003). Vaikystės fenomenas: socialinis-educacinis aspektas. Monografija. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

Kübler-Ross E. (1997). On children and death. USA: First Touchstone Edition.

Laužikas J. (1993). Pedagoginiai raštai, 1. Kaunas: Šviesa.

Litvinienė J. (2002). Šeima – vaiko ugdymo institucija. Klaipėda.

Lovre Ch. (2003). Crisis Management in the Schools. CMI. Salem, OR. USA.

Meltzoff A. N., Moore M. K. (1994). Imitation, memory, and the representation of persons. *Infant Behavior and Development*. Vol. 17.

Merkys G. (2002). Šiuolaikinė socializacijos ir resocializacijos samprata bei nusižengusių nepilnamečių ugdymas. Nepilnamečių resocializacija. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

Mishara B. L. (2002). Tarptautinis projektas „Ziupio draugai“. Vilnius.

Perry B. D. (2001). *Children and Loss*. Vol. 6. New York, N. Y.: Instructor.

Pikūnas J. (1994). Asmenybės vystymasis. Kelias į savęs atradimą. Kaunas.

Pikūnas J. ir kt. (2000). Asmenybės vystymasis. Kelias į savęs atradimą. Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras.

Pileckaitė-Markovienė M. ir kt. (2004). Vystymosi psichologija vaikystėje. Vilnius: Enciklopedija.

Premack D., Premack A. J. (1994). *Moral belief: Form versus content*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Vasiliauskas R. (2005). Vertybių pedagogika. Metodinė priemonė. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.

Первин Л. А., Джон О. П. (2001). Психология личности. Москва: Аспект Пресс.

SELF-IDENTIFICATION AMONG GRIEVING PRIMARY SCHOOL CHILDREN AS THE FACTOR OF THEIR SOCIALIZATION

Tomas Butvilas

S u m m a r y

Relation between loss in the family and child's socialization is stressed in many psychological and educational works. Experienced loss is a very difficult matter for a child, who tries to internalize his/her family's traditions, values and also to form his/her identity – *self I*. *Self identification* in this article is mostly defined as a specific feature of children (age 7–11). On the one part it is self identification with other people, their groups, and satisfying the need to belong to some of those social groups on the emotional basis. On the other part it is quite a complicated psychological phenomenon, which helps to take some other person's characteristics and perceive them as one's own. The social interactions with others, especially with family members, is an important component of children's identification to whom and also forming their *self I*. In other words, through membership the self-awareness and social identities

are created, and also that reveals the individuality of a child's interaction with him/herself and with others.

It was stated that experienced loss in the family negatively affects self-identification processes: grieving children have more negative attitudes towards their home and parents, and also they do not feel so good while being at home. Besides, these children have also more negative than positive attitude towards school and their own status among peers (they have pointed out that nobody misses them when they are not in class, that they have no one to share their sadness or happiness with etc.). All that negatively affects these children's openness, self-confidence, and self-control. The experienced loss has many negative effects on grieving children's attitude towards themselves (they tend to think as having no friends at school, that it is difficult for them to find some new friends etc.).

Įteikta: 2007 12 12

Priimta: 2008 02 02